

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΜΑΘΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
Διαπολιτισμικές δυνατότητες και προοπτικές

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

«Εάν τις είπη ότι αγαπώ τον θεόν και τον αδελφόν αυτού μισή, ψεύστης εστίν Ο γαρ μη αγαπών τον αδελφόν αυτού ον εώρακεν, τον θεόν ον ουχ εώρακεν ου δύναται αγαπάν... Ο αγαπών τον θεόν αγαπά και τον αδελφόν αυτού», *Α' Ιωάννου*, 4,20-21.

Η σημαντική της ετερότητας

Μια βασική όψη της δυτικής νεωτερικότητας υπήρξε σαφώς η διακήρυξη για το τέλος της θρησκείας στη δημόσια σφαίρα, που σήμανε και ένα είδος αποχριστιανισμού της Ευρώπης. Η πίστη έγινε ιδιωτική υπόθεση και έπαψε να νοηματοδοτεί θεσμικά και εκ των έσω τον πολιτισμό, την κοινωνία και την ιστορία των δυτικών κοινωνιών. Στη μεταχριστιανική Ευρώπη, η πίστη μετασχηματίσθηκε σταδιακά σε μια μορφή «κουλτούρας» και περιρρέουσας ατμόσφαιρας που διέρχεται πλέον μέσα από άλλους δρόμους, πέραν της παραδοσιακής θεολογίας και της θεσμοποιημένης Εκκλησίας. Και, ενόσω σήμερα, ο κυρίαρχος πολιτισμός της αναπτύσσεται ερήμην της θρησκείας, η Δύση έντρομη διαπιστώνει την επιστροφή του Θεού είτε με τη μορφή του θεοκρατικού Ισλάμ είτε με τη μορφή του θρησκευτικού φονταμενταλισμού γενικότερα. Φαίνεται πως το φάντασμα του θρησκευτικού φανατισμού αλλά και του θρησκευτικού αποχρωματισμού θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες του μέλλοντος. Για τον αμυντικό δυναμοκεντρισμό της αμερικανικής Δύσης, μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού, ο εχθρός είναι πλέον και αποδεδειγμένα το Ισλάμ. Ας θυμηθούμε τη σύγκρουση των πολιτισμών κατά Χάντινγκτον, που διακρίνονται ουσιαστικά με βάση τη θρησκεία αλλά και την τάση πολλών που υποτιμούν ακριβώς το ρόλο της στη διαμόρφωση του πολιτισμού. Άλλωστε, η όποια επιστροφή της θρησκείας, τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και ιδιαίτερα στο δυτικό κόσμο, προβάλλει ως εναλλακτική λύση στον κίνδυνο του μηδενισμού, στο υπαρξιακό κενό αλλά και στην απαξίωση ή ακόμη και έκλειψη του συλλογικού και πολιτικού που είναι ταυτόχρονα και έκλειψη του ανθρώπινου προσώπου.

Στους καιρούς της ύστερης νεωτερικότητας, στη δίνη της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης, όταν όλες οι μεγάλες αφηγήσεις και παραδόσεις τίθενται εκ των

πραγμάτων στο περιθώριο, τι καίριο και υπαρκτικό νόημα ζωής για τον κόσμο, τον άνθρωπο και την ιστορία κομίζει μια συζήτηση για την ετερότητα από τη σκοπιά της θεολογίας;

Αν η χριστιανική θεολογία και Εκκλησία παραμένουν στο περιθώριο, δίχως να επηρεάζουν θεσμικά το σύγχρονο πολιτισμό, τούτο οφείλεται στη διαπλοκή τους με μια χρεοκοπημένη ηθική, ανίκανη να αρθρώσει πρόταση και νόημα ζωής για τον κόσμο, τον άνθρωπο και την ιστορία. Στο νέο περιβάλλον του πλουραλισμού, η χριστιανική θεολογία καλείται να διαλεχθεί δημιουργικά με την πολιτιστική και θρησκευτική ποικιλομορφία του σύγχρονου κόσμου. Οφείλει να επανεύρει την αληθινή οικουμενικότητα και ανεκτικότητά της, για να προσπεράσει τη μισαλλοδοξία και το φανατισμό. Ο φανατικός είναι εκείνος που σφιχταγκαλιάζει την αλήθεια τόσο πολύ, ώστε τελικά την πνίγει. Η αλήθεια, λοιπόν, δεν είναι ανάγκη να εκλαμβάνεται ως δογματισμός και αποκλειστικότητα αλλά ως ερμηνευτική πρόταση και δυνατότητα να προσέλθει σε διάλογο και σχέση με τον άλλον. Ο κίνδυνος που απειλεί τη γνήσια θρησκευτική ζωή σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης δεν είναι άλλος από το φανατισμό και τη μισαλλοδοξία. Είναι διαδεδομένη στις μέρες μας η αντίληψη πως οι μονοθεϊστικές κυρίως θρησκείες βαρύνονται με μία σχεδόν προνομιακή σχέση με τη μισαλλοδοξία και το φανατισμό, που προκύπτει από την ολιστική και αποκλειστική έννοια για την περί Θεού, κόσμου και ανθρώπου αλήθεια που εκφράζουν. Αν η αλήθεια είναι κάτι που απλώς κατέχεται ή κληρονομείται ατομικά ή συλλογικά σαν ένα μουσειακό ή γνωστικό αντικείμενο του παρελθόντος, τότε η αλήθεια εμφανίζεται να έχει αιχμαλωτισθεί στο παρελθόν, δίχως να διαθέτει καμία κοινωνική δυναμική στο παρόν και το μέλλον. Τότε ο φονταμενταλισμός είναι επί θύραις...

Πέρα από τη συζήτηση μιας τέτοιας απλουστευτικής και σχηματικής ερμηνευτικής πρότασης, είναι βέβαιο ότι οι θεσμοποιημένες μορφές του Χριστιανισμού δεν ήσαν άμοιρες από εκδηλώσεις θρησκευτικής βίας και φανατισμού. Στην εποχή μας, όσο ποτέ ίσως άλλοτε, προβάλλει η ευθύνη της χριστιανικής θεολογίας να διαλεχθεί δημιουργικά, όπως είχε πράξει με δυναμικό τρόπο ο απόστολος των εθνών Παύλος, με τον πολύπτυχο και πολυθρησκευτικό κόσμο μας. Θα πρέπει, ασφαλώς, να συνειδητοποιήσουμε πως η πολυπολιτισμική κοινωνία αποτελεί ήδη το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και για τις δυτικές χριστιανικές εκκλησίες και θεολογικές παραδόσεις. Κατά τον E. Levinas, «ο άλλος άνθρωπος είναι ο τόπος της μεταφυσικής αλήθειας και απαραίτητος για τη σχέση μου με το Θεό. Δεν παίζει ρόλο μεσάζοντα. Ο άλλος άνθρωπος δεν είναι η ενσάρκωση του Θεού, αλλά

ακριβώς μέσω του προσώπου του όπου αποσαρκώνεται, είναι η εκδήλωση του ύψους όπου αποκαλύπτεται ο Θεός». Ο Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας καίρια επισημαίνει ότι «η ουσία της αμαρτίας είναι ο φόβος του Άλλου, πράγμα που αποτελεί μέρος της απόρριψης του Θεού. Εφόσον η επιβεβαίωση του “εαυτού” μας πραγματοποιείται μέσω της απόρριψης και όχι της αποδοχής του Άλλου - αυτό επέλεξε ελεύθερα να κάνει ο Αδάμ - δεν είναι παρά φυσιολογικό και αναπόφευκτο ο άλλος να γίνει εχθρός και απειλή. Η συμφιλίωση με τον Θεό είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη συμφιλίωση με οποιονδήποτε “άλλον”...Το γεγονός ότι ο φόβος του άλλου ενυπάρχει παθολογικά στην ύπαρξή μας καταλήγει στον φόβο όχι μόνο του άλλου, αλλά και κάθε ετερότητας».

Είναι άραγε ο μονοθεϊσμός «ένα σύμπαν κλειστό το οποίο με αρνείται και με αναγκάζει να αρνηθώ τον άλλο»; Μήπως η ανεκτικότητα που διακηρύσσουν οι μονοθεϊστικές παραδόσεις είναι τελικά μια «αλαζονική ανεκτικότητα»; Γιατί τι άλλο μπορεί να σημαίνει πως ανεχόμαστε απλώς την ύπαρξη της θρησκευτικής ετερότητας, κρατώντας, όμως, για τον εαυτό μας ένα είδος υπεροχής έναντι του άλλου και του διαφορετικού; Για να είναι όντως δυνατός ο διαθρησκειακός διάλογος, ασφαλώς και υφίσταται η ανάγκη να προσανατολισθούμε πέρα από αυτή την επιφανειακή και προκατειλημμένη μορφή ανεκτικότητας. Είναι ανάγκη όχι απλώς να ανεχόμαστε τον άλλο αλλά να νοιαζόμαστε γνήσια για τον άλλο επειδή «είναι και αυτός μέρος του ευρύτερου πλαισίου, μέσα στο οποίο αναδύεται η αλήθεια» · «ίνα μη μόνον μάθωμεν αλλήλων αν(τ)έχεσθαι...αλλά και υπέρ εαυτούς αλλήλων κήδεσθαι», κατά την έκφραση του αγίου Μαξίμου, ενός μεγάλου θεολόγου και φιλοσόφου της χριστιανικής Ανατολής.

Η ορθόδοξη θεολογία ιδιαίτερα, που έχει μιαν άλλη παράδοση στην ιστορική της διαδρομή και δεν βαρύνεται με μιαν «ιμπεριαλιστική σχεδόν καταγραφή της ιστορίας της ιεραποστολής», όπως συνέβη στη χριστιανική Δύση, μπορεί να συνεργαστεί δημιουργικά και να προσανατολίσει προς μία παγκοσμιότητα που θα σέβεται τη διαφορά και την ετερότητα. Συνάμα, μπορεί να κατανοήσει και αυτή ότι «η αλήθεια δεν αποδεικνύει τον εαυτό της θριαμβολογώντας βερμπαλιστικά πάνω στις άλλες αλήθειες...». Ο Θεός της ορθόδοξης παράδοσης δεν ταυτίζεται με έναν και μοναδικό πολιτισμό αλλά σαρκώνεται μέσα σε κάθε ανθρώπινο πολιτισμό. Οι ιδέες περί αποκλειστικότητας και περιούσιου λαού του Θεού, που εμφιλοχώρησαν στις κατά τόπους αυτοκέφαλες εκκλησίες και συνταυτίζουν την υπόστασή τους με μιαν

εθνική, φυλετική ή κρατική οντότητα, δεν μπορούν να εκφράσουν την αλήθεια και καθολικότητα της Εκκλησίας.

Η σύγχρονη Ορθοδοξία δεν πρέπει να προσκολλάται άγονα και να αναπολεί νοσταλγικά εξωραϊζοντας το ένδοξο βυζαντινό της παρελθόν, να κλείνεται σε ένα είδος ναρκισσισμού, δυναμοκεντρικής και ιδιοκτησιακής αντίληψης για την κατοχή της αλήθειας. Θα πρέπει επιτέλους να βρει τη χρυσή τομή ανάμεσα στην εκκοσμίκευση και στην προσπάθειά της να συμμετάσχει ενεργά στο ιστορικό γίγνεσθαι. Είναι ιστορικό λάθος να ανατρέχουμε νοσταλγικά σε πολιτιστικές εκφράσεις του παρελθόντος, που διαμορφώθηκαν κάτω από άλλες ιστορικές δομές και καταστάσεις, για να λύσουμε προβλήματα του παρόντος. Πίσω από την ιδεολογικοποίηση του ιστορικού παρελθόντος εκτείνεται ίσως ο φαντασιακός χαρακτήρας του μεγαλείου μιας διαχρονικής καθεστωτικής κοινότητας με ανυπέρβλητες επιδόσεις στον πολιτισμό και την ιστορία. Αν ο πολιτισμός συνιστά σάρκωση της αλήθειας της Εκκλησίας μέσα στην ιστορία, δεν χρειάζεται εξάπαντος να αποβαίνει νάρθηκας και σαρκοφάγος αυτής της αλήθειας, μονοπωλώντας την πολιτιστική έκφρασή της στο διηνεκές.

Η Εκκλησία, ωστόσο, δεν αντλεί το είναι της από πολιτιστικές πραγματικότητες του παρελθόντος αλλά από τα έσχατα της ιστορίας, από τη σχέση της με τη βασιλεία. Τούτο σημαίνει ακριβώς ότι η Εκκλησία δεν είναι ανάγκη να στρέφεται μονοσήμαντα στο παρελθόν από ένα είδος πολιτιστικής αυτάρκειας ή αναβάπτισης με τα κεκτημένα και μεγαλειώδη αλλοτινών εποχών. Ούτε ασφαλώς να επιδεικνύει, λόγω θεολογικής αφασίας, πότε εσωστρέφεια και αμηχανία, πότε αμυντική ή πολεμική διάθεση απέναντι στις νέες πολιτισμικές και κοινωνικές πραγματικότητες αλλά χρειάζεται να διαλέγεται γόνιμα και δημιουργικά με το εκάστοτε παρόν, εξαιτίας ακριβώς αυτής της εσχατολογικής της προοπτικής. Ο πρόσκαιρος και μεταβατικός χαρακτήρας της ιστορίας δεν αφήνει περιθώρια στην Εκκλησία να ταυτίζει το όραμά της για τη νέα πολιτεία του Θεού, του ανθρώπου και του κόσμου, με μια συγκεκριμένη έκφραση συλλογικότητας π.χ. χριστιανική αυτοκρατορία, χριστιανικό έθνος ή κράτος, συγκεκριμένη φυλετική ή πολιτιστική ιδιαιτερότητα κ.λπ. Η εμπειρία της αρχέγονης Εκκλησίας, που ενώ μάτωνε με τους διωγμούς ζύμωσε πολιτισμούς και λαούς, φανερώνει πως η θεολογία της ετερότητας είναι σε τελευταία ανάλυση μια πραγμάτωση της εσχατολογικής προοπτικής της Εκκλησίας και σαφέστατα δεν αποτελεί μια συγκρητιστική θεολογική προσέγγιση, όπου όλα απαξιώνονται ενόψει της παγκοσμιοποίησης.

Ωστόσο, είναι ανάγκη να τονίσουμε ότι η σημαντική της ετερότητας κατανοείται στην εποχή μας περισσότερο ως ατομικό δικαίωμα και κοινωνική ανοχή στην έκφραση του διαφορετικού και του ξένου και φαίνεται πως είναι προϊόν και επεξεργασία των ατομικών ή ανθρωπίνων δικαιωμάτων της όψιμης νεωτερικότητας στις νέες οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Η μεταμοντέρνα αποδοχή της ετερότητας και αυτοδιάθεσης του ατόμου ως αυταξίας προβάλλει ως αναγκαίος όρος και εκσυγχρονιστικό πρόταγμα για τη διασφάλιση του πλουραλιστικού ιδεώδους με τελικό σκοπό τη συμβίωση και την ειρήνη στις παγκοσμιοποιούμενες και πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Εξάλλου, ο φόβος του θρησκευτικού φονταμενταλισμού και της τρομοκρατίας, πέρα από κάθε συγκρουσιακή μεταξύ των πολιτισμών στρατηγική, επιβάλλει το σεβασμό ή τουλάχιστον την ανοχή στη θρησκευτική και πολιτιστική ετερότητα του άλλου και κυρίως του ξένου και του μετανάστη. Πέρα από τη ρητορεία για την ετερότητα, που μοιάζει να είναι ένα ιδεολόγημα της μόδας, προβλήματα όπως η φτώχεια και η εξαθλίωση, η έλλειψη ουσιαστικής αποδοχής του ξένου στις προηγμένες οικονομικά κοινωνίες, ο πραγματικός διάλογος μεταξύ των πολιτισμών, η ανταγωνιστική και υπερκαταναλωτική κοινωνία, η αλλοτρίωση και η μοναξιά του ανθρώπου των σύγχρονων κοινωνιών, δεν αντιμετωπίζονται απλώς με εκσυγχρονιστικά ευχολόγια και κανόνες ηθικής συμπεριφοράς. Απαιτείται, μάλλον, μια αλλαγή της ατομοκρατικής και ωφελιμιστικής νοοτροπίας που γέννησε αυτά τα προβλήματα και η έμπνευση για τη δημιουργία ενός άλλου πολιτισμού, που θα έχει στον πυρήνα του την ετερότητα ως άξονα αναφοράς και υπαρκτικής νοηματοδότησης του ανθρώπου και της ζωής του.

Προς μία θεολογία της ετερότητας

Η ορθόδοξη θεολογία οφείλει να πραγματοποιήσει ένα δημιουργικό άνοιγμα προς τον πολυπολιτισμικό κόσμο μας, προσλαμβάνοντας τα προβλήματα και τους προβληματισμούς του. Χρειάζεται μια νέα προσέγγιση των σημερινών κοινωνικών και πολιτιστικών πραγματικοτήτων, μέσα από μια θεολογία της ετερότητας, που δεν θα έχει ωστόσο τίποτε κοινό με το πνεύμα του συγκρητισμού. Είναι όντως ανάγκη στις μέρες μας η Ορθόδοξία να προχωρήσει πιο πέρα και από την νεωτερικότητα και να αποδεχθεί τον πλουραλισμό και την ετερότητα των άλλων κατά τέτοιο τρόπο ώστε ταυτόχρονα να μην υποτιμά, συμβιβάζει, πολύ δε περισσότερο εγκαταλείπει την ορθόδοξη αυτοσυνειδησία και ετερότητα. Στοιχεία μιας τέτοιας θεολογίας της

πολυπολιτισμικότητας ως αλληλοσεβασμός, αποδοχή και ειρηνική συνύπαρξη με την θρησκευτική ή όποια άλλη ετερότητα, είναι διάσπαρτα μέσα στη Βίβλο και τα πατερικά κείμενα. Απαιτείται σαφώς μία άλλη νοοτροπία και ένας άλλος προσανατολισμός για την αναγνώρισή τους. Μια άλλη ερμηνευτική προσέγγιση μπορεί να αναδείξει και να φωτίσει καίριες πτυχές της θεολογίας της ετερότητας. Το δόγμα της δημιουργίας επισημαίνει, πέρα από τη διαλεκτική κτιστού και ακτίστου, ότι ο άνθρωπος και ο κόσμος είναι δημιουργήματα «καλά λίαν» του Θεού. Η διήγηση της Βαβέλ υπενθυμίζει την αρχική ενότητα και διάσπαση, την κοινή καταγωγή, την αφετηρία μιας πολυπολιτισμικής πραγματικότητας, μέσα από την ποικιλία γλωσσών και πολιτισμών. Ολόκληρη η ιστορία του λαού του Θεού στην Παλαιά Διαθήκη φανερώνει έναν Θεό του σύμπαντος κόσμου που επιλέγει πολλούς και ποικίλους δρόμους προσέγγισης με τους ανθρώπους. Στο σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία των ανθρώπων εντάσσονται όλες οι θρησκευτικές παραδόσεις. Από μιαν άλλη σκοπιά και η Βίβλος δεν είναι μόνο θεόπνευστο έργο αλλά και ιστορικό προϊόν και μαρτυρία πολυπολιτιστικών και πολυθρησκευτικών σχέσεων. Στην Παλαιά Διαθήκη, ο Ισραήλ οφείλει να μην καταπιέζει τους ξένους γιατί ήταν κάποτε ξένος και αυτός. Εξ άλλου, η πρόσληψη πολιτιστικών στοιχείων και από άλλους λαούς και η μετέπειτα εκθεολόγησή τους, είναι δυνατό να μας οδηγήσει σ' αυτό που θα ονομάζαμε ανακαλύψη της ξενικότητας μέσα στα ίδια τα βιβλικά κείμενα. Η Καινή Διαθήκη οριοθετείται πέρα από την αποκλειστικότητα του περιούσιου λαού. Ο πλησίον είναι ο άλλος, ο έτερος, όπως και ο Θεός είναι ο απόλυτος Άλλος, ο όντως Έτερος προς τον άνθρωπο, που γίνεται αδελφός. Συνεπώς, η αποδοχή του άλλου και της ετερότητας δεν αποτελεί απλώς ένα ακόμη παράδοξο αίτημα της μετανεωτερικότητας και της πολυπολιτισμικότητας αλλά βρίσκεται ακριβώς στην καρδιά της θεολογικής μας παράδοσης. «Εν τη οικίᾳ του πατρός μου μοναί πολλαί εισιν» (*Iω. 14,2*). Στην Καινή Διαθήκη μπορεί κανείς να προσεγγίσει μια σειρά από θεολογικούς τόπους της ετερότητας, όπως οι παραβολές του Καλού Σαμαρείτη και της Κρίσεως. Το ιδρυτικό γεγονός της Εκκλησίας στην Πεντηκοστής σημαίνει πρόσληψη της προσωπικής ετερότητας αλλά και της πολυπολιτισμικότητας των λαών και των γλωσσών στην προοπτική του σώματος του Χριστού. Η εμπειρία και δυναμική της αρχαίας Εκκλησίας στο σύνολό της φανερώνει σαφέστατα πολυπολιτισμικές προοπτικές. Μια ερμηνευτική προσέγγιση της αρχέγονης χριστιανικής κοινότητας, η ίδια η εκκλησιολογία του αποστόλου Παύλου, η Αποστολική Σύνοδος και το άνοιγμα προς τους εθνικούς σηματοδοτούν τις απαρχές μιας νέας πραγματικότητας. Οι άνθρωποι

δεν πρέπει να είναι Ιουδαίοι ή να εφαρμόζουν τον Μωσαϊκό Νόμο για να ενταχθούν στην Εκκλησία. Η κοινωνία του Αγίου Πνεύματος δεν επιβάλλει μιαν αναγκαστική ομοιομορφία με απαρέγκλιτους κανόνες και κατηγορικές προσταγές. Αντίθετα, φωτίζει την προσωπική ετερότητα του κάθε μέλους της εκκλησιαστικής κοινότητας και την ανάγει σε αρμονική αλληλεξάρτηση με τα άλλα, οικοδομώντας την ενότητα του σώματος. Το δόγμα της Αγίας Τριάδος συνιστά την απόλυτη κατάφαση της προσωπικής ετερότητας μέσα στην αγαπητική ομοουσιότητα, κοινωνία και αλληλοπεριχώρηση. Και αυτή «η ετερότητα είναι συστατική της ενότητας, και όχι επακόλουθό της». Η Χριστολογία των δύο φύσεων αποκαλύπτει την ένωση των όντως διαφορετικών κατά τη φυσική τους ετερότητα στο πρόσωπο του Θεανθρώπου, την ξενικότητα του Θεού στον κόσμο και την τραγικότητα της ξενιτείας του ανθρώπου: «Δος μοι τούτον τον ξένον...τον εκ βρέφους ως ξένον ξενωθέντα τω κόσμῳ». Η εκκλησιολογία του Σώματος του Χριστού αποκαλύπτει τη δυνατότητα ένωσης των πολλών στον Ένα Χριστό, όπου οι πολλοί συνάπτονται και γίνονται αλλήλων μέλη. Γιατί η Εκκλησία είναι η συναγωγή των πριν διεστώτων αλλά και η ποικιλία των χαρισμάτων. Εξ άλλου, η εκκλησιολογία στην ορθόδοξη Παράδοση εκκινεί από την ιδιαιτερότητα της τοπικής Εκκλησίας και κατόπιν αναφέρεται στην κοινωνία των τοπικών Εκκλησιών και όχι σε κάποια γενική και παγκόσμια ομοιόμορφη Εκκλησία. Κοινωνία και ετερότητα, ενότητα και πολλαπλότητα συμπίπτουν, αντανακλώντας το δόγμα της Αγίας Τριάδος. Η ορθόδοξη ανθρωπολογία επισημαίνει την καθολικότητα και πληρότητα του ανθρώπου σε κάθε ανθρώπινο πρόσωπο, την αλήθεια του ως μοναδικού, ανόμοιου και ανεπανάληπτου προσώπου, ως μιας σχεσιοδυναμικής ύπαρξης που αποκτά ταυτότητα μέσω της σχέσεως με μιαν άλλη προσωπική ετερότητα. Η σχέση του ανθρώπου με την ετερότητα του κόσμου και της φύσης φανερώνει την ευθύνη του απέναντι στην υπόλοιπη δημιουργία. Ο άνθρωπος καλείται να οδηγήσει την κτίση σε κοινωνία μαζί του, καλλιεργώντας την αισθητικά μέσω της προσωπικής δημιουργίας του και όχι να την καθυποτάξει ή να την αφομοιώσει μη σεβόμενος την ετερότητά της. Κατά μία έννοια η ορθοδοξία σήμαινε τελικά κατάφαση στη σχέση κοινωνίας και ετερότητας ενώ η αίρεση επέμεινε στον άκαμπτο μονισμό της πραγματικότητας, στην καλλιέργεια των μανιχαϊστικών αντιθέσεων και στον μονοδιάστατο άνθρωπο. Το ασκητικό ήθος, εξ άλλου, δεν συνιστά ατομικό αλλά κατ' εξοχήν γεγονός κοινωνίας. Είναι η προσωπική εμπειρία της θυσιαστικής αυθυπέρβασης από κάθε αδιέξοδη εμμονή στην αυτάρκεια της ύπαρξης, το κοινωνικό και κενωτικό άνοιγμα του προσώπου στη ζωή της

κοινότητας ως συνύπαρξη και σχέση με τα άλλα μέλη, η κατάφαση στη ζωή ως αγάπη και ελευθερία. Η ανθρώπινη προσπάθεια δεν κατορθώνει, παρά μόνο αποδέχεται ελεύθερα και οικειώνεται αγαπητικά τον τρόπο υπάρξεως του Θεού.

Ακόμη, η κατηγορία του ξένου, της φιλοξενίας και της ξενικότητας ως υπαρξιακής κατάστασης είναι ανάγκη κατάλληλα να αξιοποιηθεί σε μία θεολογία της ετερότητας. Ο Θεός είναι ο παντοτινός ξένος για την ανθρώπινη ύπαρξη, η χριστιανική κοινότητα βιώνει την ξενικότητα ως «πάροικος και παρεπίδημος» στον κόσμο, αφού η βασιλεία του Θεού είναι η εσχατολογική προοπτική της. Ο ξένος δεν είναι εχθρός αλλά φίλος και επισκέπτης, επειδή κανείς δεν είναι ιδιοκτήτης στον κόσμο αυτό που δεν είναι παρά ξενοδοχείο και σύναξη των ετέρων. «Επειδή οι λαοί είτε θα χαθούν στη διάσπασή τους, είτε θα επιζήσουν μόνο σε μια νέα κοινωνία», η διαθεσιμότητα του διαλόγου μεταξύ των πολιτισμών και των θρησκειών αποτελεί τη μόνη εναλλακτική λύση. Στο κέντρο του διαλόγου θα πρέπει να βρίσκονται οι άνθρωποι των άλλων θρησκειών και ιδεολογιών και όχι αφηρημένα και απρόσωπα συστήματα. Ο διάλογος αυτός μπορεί να προσανατολίζεται και να δομείται στη βάση του *Ματθ. 7,12*, «να κάνουμε στους άλλους αυτό που θα θέλαμε αυτοί να κάνουν σε μας». Να γίνεται αποδεκτός ο πλουραλισμός των ιδεών, των σκέψεων, της ζωής και των δομών. Ο Θεός, άλλωστε «ουκ αμάρτυρον αυτόν αφήκεν» (*Πραξ. 14,17*), σημάδια του υπάρχοντος και στους άλλους πολιτισμούς και τις θρησκείες. Τούτο δεν συνιστά σαφώς κάποια ανερμήνευτη φυσική αναγκαιότητα αλλά υπογραμμίζει τη θετική αξία της ετερότητας μέσα στην πρόνοια του Θεού να αποκαλύπτεται και να συνομιλεί με την ποικιλομορφία του κόσμου του. Το χρέος της αναζήτησης της ενότητας και πολλές άλλες παράμετροι της θεολογίας της Εκκλησίας μπορούν να συνεισφέρουν στη δημιουργική και έμπρακτη απάντησή της στις νέες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας. Η πολυπολιτισμικότητα των συγχρόνων κοινωνιών προκαλεί την Ορθοδοξία να ανακαλύψει μέσα από την ετερότητά της τα στοιχεία ταυτότητας και όχι αντίθεσης με άλλες συλλογικότητες που επιμένουν στην ετερότητά τους για να συνυπάρξουν ειρηνικά και δίκαια στον ίδιο ζωτικό χώρο.

Το θρησκευτικό μάθημα στην Ελλάδα

Από την μελέτη του ισχύοντος στην Ελλάδα θεσμικού εκπαιδευτικού πλαισίου προκύπτει ότι:

Τόσο τα ΑΠΣ (Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών) και ΔΕΠΠΣ (Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών) όσο και τα χρησιμοποιούμενα σχολικά βιβλία του μαθήματος των Θρησκευτικών λειτουργούν υπέρ του πολυπολιτισμικού συχνά περιβάλλοντος της σχολικής τάξης στο σύγχρονο Ελληνικό σχολείο, αφού σέβονται την θρησκευτική και πολιτισμική ετερότητα, δεν την δυσφημούν ούτε την μειώνουν, αλλά την αναδεικνύουν και την προστατεύουν, συμβάλλοντας έτσι στη διαμόρφωση ενός κλίματος συνδιαλλαγής και κατανόησης μεταξύ ομάδων ή και ατόμων με διαφορετική καταγωγή, θρησκευτική τοποθέτηση και πολιτισμική παράδοση.

Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ως αρμόδιο όργανο της Ελληνικής Πολιτείας συνεργάζεται στενά με υπηρεσίες και φορείς θεσμικά κατοχυρωμένους (π.χ. Συνήγορος του Πολίτη), οι οποίοι λειτουργούν υπέρ της προστασίας των δικαιωμάτων κάθε θρησκευτικής μειονότητας και στο Ελληνικό σχολείο. Πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η εκ μέρους του Π.Ι. αλλαγή του περιεχομένου της διδακτικής ενότητας, στο βιβλίο των Θρησκευτικών της Α' Λυκείου, που αφορούσε στους Μάρτυρες του Ιεχωβά. Οι τελευταίοι διαμαρτυρόμενοι μέσω του Συνηγόρου του Πολίτη για μειωτικούς χαρακτηρισμούς στο περιεχόμενο της παραπάνω ενότητας, ζήτησαν την αλλαγή και τροποποίησή της. Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο κρίνοντας ως δίκαιο το αίτημα προχώρησε στη συγγραφή νέας διδακτικής ενότητας με νέα στοιχεία για την Οργάνωση των Μαρτύρων του Ιεχωβά, που προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από έντυπα των ιδίων.

Όπως επίσης είναι γνωστό - με νομοθετική πρόβλεψη - οι ετερόδοξοι και ετερόθρησκοι μαθητές της Α/θμιας και Β/θμιας Εκπαίδευσης απαλλάσσονται νόμιμα, έπειτα από σχετική αίτηση-δήλωση των γονέων-κηδεμόνων τους, της παρακολούθησης και βεβαίως της εξέτασης και βαθμολόγησης του μαθήματος των Θρησκευτικών. Η απαλλαγή αυτή επεκτείνεται και σε κάθε άλλη υποχρέωση του μαθητή που συνδέεται έμμεσα ή άμεσα με το μάθημα (πρωτιή προσευχή, εκκλησιασμός κλ.π).

Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και άλλα μέτρα, τα οποία έχουν νομοθετικά θεσπιστεί και θωρακίζουν απέναντι σε ενδεχόμενη απειλή κάθε θρησκευτικής ιδιαιτερότητας όπως :

1. Δεν επιτρέπεται η διακίνηση στο σχολικό χώρο μη εγκεκριμένων από το Υπουργείο Παιδείας εντύπων πάσης φύσεως και οπωσδήποτε εντύπων με τα οποία προβάλλεται αρνητικά ή δυσφημίζεται άλλη θρησκεία, πίστη και παράδοση.

2. Η Ελληνική Πολιτεία έχει προβλέψει δια νόμου από δεκαετιών και στο πλαίσιο υποχρεώσεών της, που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο, τη λειτουργία μειονοτικών σχολείων για τους μουσουλμάνους της Θράκης και στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας για τους Ορθόδοξους της Κωνσταντινούπολης. Έχει επίσης αποδεχτεί τη δυνατότητα διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών στους Ρωμαιοκαθολικούς μαθητές των Κυκλαδων από Ρωμαιοκαθολικούς θεολόγους, οι οποίοι στο πλαίσιο συμφωνίας των τοπικών θρησκευτικών κοινοτήτων εξυπηρετούν με την παρουσία τους τη συγκεκριμένη εκπαιδευτική ανάγκη. Μάλιστα, ύστερα από σχετικό διάλογο με το Π.Ι., οι Ρωμαιοκαθολικοί της Ελλάδας αποδέχθηκαν τη χρήση των ίδιων διδακτικών βιβλίων με τους ορθοδόξους, κάτι που ασφαλώς δεν γινόταν στο παρελθόν, αφού χρησιμοποιούσαν ξεχωριστά διδακτικά εγχειρίδια. Και στις δύο περιπτώσεις, η άσκηση της συγκεκριμένης πολιτικής δικαιολογείται λόγω της ύπαρξης στις ανωτέρω περιοχές συμπαγών ομάδων πιστών, που ανήκουν στις παραπάνω θρησκευτικές ομολογίες.

3. Στο πλαίσιο της ίσης μεταχείρισης των μαθητών των σχολείων, όσον αφορά στη λειτουργία επισήμων αργιών για θρησκευτικούς λόγους, η Ελληνική Πολιτεία έχει θεσπίσει νομοθετικά την αναγνώριση εορτών-αργιών, πέραν της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αυτές των Ρωμαιοκαθολικών και των Μουσουλμάνων (βλ. Π.Δ. 294/1979, φ.87 Α').

4. Ομοίως για προφανείς λόγους - βλ. προστασία εναίσθητων προσωπικών δεδομένων - έχει απαλείψει από τους τίτλους σπουδών Α/θμιας και Β/θμιας Εκπαίδευσης, την αναγραφή του θρησκεύματος των μαθητών, νιοθετώντας πλέον την ευρωπαϊκή τακτική.

5. Τέλος και σε αντίθεση με προηγούμενες πρακτικές η Ελληνική Πολιτεία αποδέχεται πλέον και εγκρίνει διορισμούς ετερόθρησκων εκπαιδευτικών στο δημόσιο σχολείο.

Το μάθημα των Θρησκευτικών στην Ελλάδα είναι ενταγμένο στην παρεχόμενη από την Πολιτεία εκπαίδευση και υπηρετεί τους γενικούς σκοπούς της παιδείας, σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους Νόμους. Όπως όλα τα μαθήματα του ελληνικού σχολείου, έχει ως στόχο τη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών, συμβάλλοντας με τις γνώσεις που παρέχει στην κριτική ανάπτυξη της

θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών, μέσα από τη γνωριμία του Χριστιανισμού, κατ' εξοχήν της Ορθοδοξίας αλλά και με την ενημέρωση και σπουδή και των άλλων ανά τον κόσμο θρησκευμάτων. Στοχεύει, ακόμη, στην καλλιέργεια του ήθους και της προσωπικότητας των μαθητών, στο σεβασμό και τη συνύπαρξη με τη θρησκευτική ετερότητα, στην έμπρακτη αλληλεγγύη. Πέρα από αυτούς τους στόχους, τα νέα διευρυμένα και βελτιωμένα προγράμματα και βιβλία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (Δημοτικό και Γυμνάσιο) αναφέρονται ακόμη: στις προτάσεις του Χριστιανισμού στο σύγχρονο κόσμο για τη συνοχή του αλλά και στην ποιότητα της ζωής στην εναισθητοποίηση και έμπρακτη θέση των μαθητών απέναντι στο σύγχρονο κοινωνικό προβληματισμό για τον υπερφυλετικό, υπερεθνικό και οικουμενικό χαρακτήρα του χριστιανικού μηνύματος στην αντίληψη για την πολυπολιτισμική, πολυφυλετική και πολυθρησκευτική δομή των συγχρόνων κοινωνιών και τέλος στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για διαχριστιανική και διαθρησκειακή επικοινωνία. Οι επιδιώξεις αυτές του θρησκευτικού μαθήματος σκοπεύουν ρητά στην καλλιέργεια πνεύματος «έμπρακτης αλληλεγγύης, ειρήνης και δικαιοσύνης, σεβασμού της θρησκευτικής ιδιαιτερότητας και συνύπαρξης με το “διαφορετικό”».

Εδώ και λίγα χρόνια έχει ξεκινήσει μια γόνιμη, καθώς πιστεύουμε, και νηφάλια συζήτηση γύρω από τη φυσιογνωμία και το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών στην Ελλάδα. Ποικίλες και ρηξικέλευθες προτάσεις έχουν κατατεθεί και διαλέγονται μάλιστα μεταξύ τους στην προοπτική της αλλαγής του ομολογιακού παραδείγματος στο θρησκευτικό μάθημα. Στην προοπτική αυτή, ελπίζουμε στη συγκρότηση μιας νέας συνθετικής πρότασης για τη φυσιογνωμία του θρησκευτικού μαθήματος που θα έχει μια σαφέστερη νομιμοποιητική βάση και εμβέλεια. Η «φαινομενολογική», η «ερμηνευτική», η «διαλογική» καθώς και η «συνκειμενική» προσέγγιση μπορούν να συνεισφέρουν γόνιμα και δημιουργικά στους προβληματισμούς αυτούς. Ο θεολογικός και παιδαγωγικός χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος είναι δυνατό να αναπλαισιωθεί σε νέες διευρυμένες βάσεις και αρχές, να έχει ακόμη πιο ανοικτούς ορίζοντες και να διαλέγεται κριτικά με ζητήματα και προτεραιότητες που θέτει ο ραγδαία μεταβαλλόμενος σύγχρονος κόσμος και πολιτισμός.

Η Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη θρησκευτική διάσταση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης

Η άποψη που θεωρεί το θρησκευτικό φαινόμενο ως «πολιτιστικό γεγονός» και τμήμα του ανθρώπινου πολιτισμού, με σαφείς επιπτώσεις στη δημόσια ζωή διεθνώς, μέρος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σωστή σχέση εκπαίδευσης και θρησκείας. Σαφέστατα, αποτελεί μια καίρια μετατόπιση από την ευρέως διαδεδομένη νεωτερική αντίληψη που έβλεπε στη θρησκεία απλώς ένα γεγονός της ιδιωτικής σφαίρας των ανθρώπων. Αν η σύγχρονη Ευρώπη είναι μετα-χριστιανική ή απλώς μετα- εκκοσμικευμένη κοινωνία παραμένει ζήτημα ανοικτό. Το βέβαιο είναι, πάντως, ότι αποτελεί μια ελεύθερη πολυθρησκευτική, πλουραλιστική και πολυπολιτισμική κοινωνία.

Οι όποιες ηθικές και θρησκευτικές αξίες δεν μπορούν να εκλαμβάνονται δίχως σχέση και αναφορά με τις ίδιες τις θρησκευτικές κοινότητες που τις διαμόρφωσαν και συνεχίζουν να τις βιώνουν.

Ο διαπολιτισμικός διάλογος και η ευαισθητοποίηση σχετικά με τη θρησκευτική ετερότητα στην εκπαίδευση είναι χρήσιμο να προσλαμβάνει την πρόοδο και τα νέα στοιχεία που προκύπτουν στο πλαίσιο του διαχριστιανικού και διαθρησκειακού διαλόγου. Ο διάλογος αν δεν προκύπτει και δεν υιοθετείται από την εσωτερική δομή και ζωή των θρησκευτικών παραδόσεων, τότε κανένα πρόγραμμα για τη στήριξη της θρησκευτικής ετερότητας δεν θα ευοδωθεί ουσιαστικά και αποτελεσματικά.

Αρχές και αξίες όπως η ανοικτότητα, η ανεκτικότητα, η νηφαλιότητα, η οικουμενικότητα, η αποδοχή και ο σεβασμός του άλλου, της θρησκευτικής ετερότητας και του διαφορετικού πολιτισμού, η ειρηνική συνύπαρξη, ο διάλογος, η ελευθερία κ.ά., είναι ανάγκη να προκύψουν εσωτερικά μέσα από τις ίδιες τις θρησκευτικές παραδόσεις και κοινότητες, ως δική τους έκφραση και αναζήτηση. Οι αξίες αυτές υφίστανται κατά βάση στο εσωτερικό των χριστιανικών παραδόσεων. Χρειάζεται να επαναβεβαιωθούν στην πράξη και στην ίδια τη ζωή τους. Το ίδιο μπορεί να συμβαίνει και με άλλες θρησκευτικές παραδόσεις.

Όταν η διεπιστημονική και διαθεματική προσέγγιση, ως συνάντηση, διάλογος και όσμωση όλων των γνωστικών αντικειμένων, εισάγεται πλέον στα εκπαιδευτικά μας συστήματα, όταν η διαπολιτισμική εκπαίδευση πραγματοποιεί ήδη τα πρώτα βήματά της, η θρησκευτική αγωγή δεν πρέπει να αυτοπεριορίζεται στην

αποκλειστικότητα της δικής της περίκλειστης και αυτάρεσκης αλήθειας, θριαμβολογώντας απλώς για το παρελθόν της, την παράδοσή της, την ορθότητά της...

Υφίσταται, όντως, η ανάγκη για μία θεολογική και διαθρησκειακή θεώρηση της πολυπολιτισμικότητας και θρησκευτικής ετερότητας. Το θρησκευτικό μάθημα δεν πρέπει απλώς να συνδεθεί, σχεδόν αθέλητα υπό την πίεση εξωτερικών παραγόντων, αλλά αυτό το ίδιο να γίνει πρωτοπόρο στη διαπολιτισμική αγωγή, κομίζοντας μιαν άλλη μαρτυρία για την αξία και ποιότητα της ζωής του ανθρώπου και του κόσμου. Μπορούμε να ξεκινήσουμε παροτρύνοντας τους μαθητές μας μέσα από τα υφιστάμενα μαθήματα ή με την ανάπτυξη διαπολιτισμικών προγραμμάτων και δραστηριοτήτων να γνωρίσουν τις τυχόν διαφορετικές θρησκείες των συμμαθητών τους, να ενημερωθούν για τις θρησκείες των γειτονικών χωρών, να μάθουν για τις διάφορες θρησκευτικές κοινότητες που υφίστανται στη χώρα τους, να συνδεθούν και αμοιβαία να γνωρίσουν μέσα από κοινά προγράμματα και συνεργασίες μιαν άλλη τάξη ή σχολείο από διαφορετική χώρα και θρησκεία. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η διαπολιτισμική διάσταση της θρησκευτικής ετερότητας μπορεί να εστιάσει κριτικά και διαλεκτικά στις θέσεις των θρησκειών για τα μεγάλα και υπαρξιακά προβλήματα του ανθρώπου και του κόσμου (φτώχεια, κοινωνική δικαιοσύνη, ανθρώπινα δικαιώματα, ειρήνη, φυσικό περιβάλλον, κοινωνική συνοχή κ.ά.). Προς αυτή την κατεύθυνση είναι απαραίτητα ειδικά και καινοτόμα επιμορφωτικά προγράμματα διαπολιτισμικής και διαθρησκειακής αγωγής για τους εκπαιδευτικούς, τα οποία θα αξιοποιήσουν ποικίλες παιδαγωγικές προϋποθέσεις και διδακτικές μεθόδους.